

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Godišnjak 43: Godišnjak/Jahrbuch

Govedarica, Blagoje

2014

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/0c83c3ef-20ae-4cc4-bd2b-a8d0defb6e6e>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

Djelatnost konzulata u Bosni i Hercegovini u prvim godinama austrougarske okupacije 1878–1881.

Amila Kasumović
Sarajevo

Nakon što je član 25 Berlinskog ugovora dao odriježne ruke Austro-Ugarskoj monarhiji da zaposjedne i upravlja područjem Bosne i Hercegovine, nastupile su značajne promjene koje su za okupiranu oblast značile suočavanje s novim okolnostima i praksama, dok su za pravnu struku one predstavljale jednu enigmu, skoro *nonsense*, koji je trebalo riješiti. Ključna su bila pitanja sultanova suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom te uklapanja okupirane oblasti u upravnu strukturu Monarhije. Pravnici su oko prvog pitanja, analizirajući član 25 Berlinskog ugovora i odredbe Aprilske konvencije, sklopljene između Monarhije i Osmanskog carstva 21. 4. 1879. godine, izgradili dvije oprečne teorije.¹ Prema jednoj je sultanu bilo zagarantirano pravo suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom,² dok je prema drugima to predstavljalo samo “golo pravo” (*nudum ius*) i relevantni su bili samo rezultati praktične uprave ovim područjem.³ Pitanje položaja Bosne i Hercegovine unutar Monarhije ostalo je na izvjestan način nerazvijetljeno: ovo područje nije nikada bilo integrirano u Monarhiju, nego je ostalo kao jedan poseban dio unutar nje, odnosno, nešto što joj je pridodato – “zugewandt”.⁴

¹ Calvo i Bluntschli spadaju u posebnu grupu pravnika koja nije jasno definirala svoj stav u vezi s datim pitanjem. Za njih je položaj Bosne i Hercegovine bio loše riješen. Calvo je čak tvrdio da je riječ o novoj državi osobenog karaktera. Imamović 1976, 21.

² Schneller, Martens 1874, Jellinek i drugi.

³ Neumann, Lingg 1890.

⁴ Halid Čaušević smatra da je do 1908. godine Bosna i Hercegovina bila zasebno upravno područje izvan Monarhije: suverenitet je de iure pripadao sultanu, ali se faktično vršenje svih suverenih prava nalazilo u rukama Monarhije. Nakon 1908. godine Bosna je postala zasebna upravna jedinica unutar Monarhije. Čaušević 1945, 137-139.

Djelatnost konzulata različitih evropskih sila, kao i onih Austro-Ugarske monarhije u Bosni i Hercegovini nakon Berlinskog kongresa (1878) predstavlja još jedan u nizu problema koji ukazuju na kompliciran i iznimno interesantan pravni položaj okupiranog područja na prijelomu XIX i XX stoljeća. U istraživanju smo se fokusirali na tri vrlo bitna segmenta ovog pitanja: 1. konzularna jurisdikcija stranih konzulata koja je bila važeća u osmanskome periodu u Bosanskom ejaletu/vilajetu; 2. imenovanje stranih konzula u Bosni i Hercegovini nakon 1878. i 3. ukidanje c. i kr. austrougarskih konzularnih ureda na okupiranom području.⁵ Analizom sva tri navedena segmenta može se dokazati Linggova tvrdnja koja je išla tragom toga da nije bio bitan stav pravnih stručnjaka o tome ima li osmanski sultan još uvijek pravo suvereniteta nad Bosnom i Hercegovinom, nego je konačan odgovor na pravo suverenosti davala u praksi provedena politika austrougarske uprave koja se kretala u pravcu sve užeg vezanja okupiranog područja uz Monarhiju.⁶

Ukidanje konzularne jurisdikcije stranih konzulata u Bosni i Hercegovini 1878–1881.

Pitanje konzularne jurisdikcije stranih konzulata na teritoriju strane države⁷ karakteristično je za

⁵ Djelatnost konzulata podrazumijeva i mnoge druge aktivnosti koje neće biti obrađene u ovom radu. Za našu temu su bila interesantna tri nominirana pitanja.

⁶ Lingg je smatrao da suveren nema pravnu, nego činjeničnu upravnu vlast. Više o tome: Lingg 1890.

⁷ O tome se dosta pisalo. Navest ćemo samo neka djela: Piskur 1862; Jacobovits 1865; Martens 1874; Lippmann 1898;

odnose različitih evropskih država i Osmanskog carstva još od ranog novog vijeka. Ono je usko vezano uz pitanje reguliranja pravnog statusa *muste'mena* u državama s islamskim predznakom.⁸ *Muste'meni* su bili stranci koji nisu bili građani⁹ islamske države, nego su tu bili na privremenom boravku. Njihov je status u islamskom i osmanskom pravu bio sličan, ali ne i jednak onome koji su imale *zimmije*. Nisu uživali pravnu i sudsku samostalnost sve do 16. stoljeća, tačnije do vremena sultana Sulejmana Zakonodavca (1520–1566).¹⁰ Od vremena sultana Sulejmana počinje uspostava režima kapitulacija, odnosno ugovora koji su određene osobe, u određenim pitanjima, izuzimali od vlasti i zakona države u kojoj su boravile, a konzularnim predstavnicima davali široku konzularnu sudbenost.¹¹ Konzula-

Lang 1932; Kammerhofer 1996; Lopičić 2006.

⁸ Aydın 2004, 581.

⁹ U korištenom prijevodu Historije osmanske države i civilizacije upotrijebljen je termin "građanin". Smatramo da upotreba ovog termina ne odgovara klasičnom osmanskom periodu, jer je građanstvo relativno moderna pojava i datira od kraja XVIII stoljeća. U originalu navedenog djela korišten je izraz "tebaa", što u prevodu znači podanik. New Redhouse Turkish-English Dictionary 1968, 1111.

¹⁰ Aydın 2004, 581. Status *zimmija* je bio podložan Šerijatu u njegovoj primjeni od strane vlasti. Položaj stranih državljanina bio je reguliran preko međunarodnih ugovora i zavisio je od balansa moći jedne i druge države (neke zapadne sile i Osmanskog carstva, op. a.). Braude / Lewis 2009, 59.

¹¹ Kapitulacija (od srednjovj. lat. capitulare: sporazumjeti se) u užem značenju jeste naziv za ugovore što su ih evropske države sklapale s Osmanskim carstvom i drugim nekršćanskim zemljama, a sadržavali su povlastice za njihove predstavnike, podanike i štićenike. (Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda 4, 1978, 264). Prve kapitulacije su sklopljene između Francuske i Osmanskog carstva 1536. Pregovore su vodili Ibrahim paša i francuski ambasador Žan de la Fore. Međutim, ove kapitulacije nisu bile ratifikovane. Pravnu osnovu za francusko prisustvo na Levantu predstavljale su kapitulacije iz 1596. (Vejnstejn 2002, 266). Kapitulacije su u francuskom jeziku bile označene kao *lettre patente*. Francuske kapitulacije iz 1604. su, izgleda, bile model za sve ostale subsekventne kapitulacije, sve do 19. stoljeća (McGowan 1981, 36). Kapitulacije su sklapane i s drugim zemljama: Engleskom (1580), Holandijom (1612), Habsburškom monarhijom (1616), dok su Švedska, Danska, Pruska i Španija ovakve ugovore potpisale tek u 18. stoljeću (İpsirli 2004, 247). U početku su s različitim državama sklapane kapitulacije s primarnim ciljem davanja podrške ovim zemljama protiv Habsburgovaca (İnalcik 2003, 216). Karlo VI i Selim III su 17. jula 1718. sklopili trgovački i brodarski ugovor u Požarevcu. Ovaj ugovor je omogućio Habsburgovcima imenovanje konzula u svim lukama Osmanskog carstva, u kojima su već postojali predstavnici stranih sila. Habsburgovci su 1767. godine imali tri, a do 1800. već 21

ti su predstavljali sudsku instancu za rješavanje nesporazuma između stranaca koji su živjeli u Osmanskom carstvu. Za sporove između stranaca i podanika Osmanskog carstva bili su nadležni osmanski sudovi. *Muste'menima* su bile priznate i određene privilegije u slučaju spora s podanicima Osmanskog carstva: spor se mogao voditi na sultanskom divanu ili je spor mogao pratiti dužnosnik poslanstva zemlje iz koje je dolazio stranac.¹² Kada je jednom u kapitulacijama (ahdname ili ahidname, osm.) bilo odlučeno da se sporovi stranaca rješavaju unutar konzulata zemlje kojoj pripadaju, lokalne vlasti nisu htjele prihvatati saslušanje u takvim sporovima (koji su uz to već riješeni), iako je jedna od strana upletenih u spor to zahtijevala.¹³ Od sredine XVIII stoljeća je bilo regulirano i rješavanje sporova između pripadnika dvije strane države na području Osmanskog carstva. U tom slučaju se spor trebao rješavati u sklopu konzularnog suda zemlje kojoj je pripadao optuženik.¹⁴

Konzularna služba evropskih zemalja prisutnih na Levantu se razvijala i usložnjavala, posebno u 19. stoljeću. Tome nisu doprinijeli samo politički razlozi, nego i sve veći broj stranaca koji su se nastanili, ili su posjećivali Osmansko carstvo. U to se vrijeme smatralo da je konzularna zaštita takvih lica od neobične važnosti.¹⁵ Kako je Bosanski ejalet bio sastavni dio Osmanskog carstva te s obzirom na njegov specifični geopolitički položaj, evropske sile su u 19. stoljeću počele i

konzulat. Generalni konzulat u Istanbulu je otvoren 1846. godine (Agstner 2010, 137, 142-143). Bitno je istaći da šejhulislami nisu imali ništa protiv kapitulacija u praksi, iako je u teoriji to moglo izazvati mnoge kontroverze (Boogert 2005, 31). Praksa sklapanja kapitulacija bila je zabilježena još u kasnom 11. stoljeću kada su Venecija i Đenova ovakvu vrstu ugovora potpisivale s Bizantom. (Kaser 2011, 383)

¹² Aydın 2004, 581-582.

¹³ To je važno i za predstavnike Venecije čiji su podanici uživali poseban status u osmanskom društvu. (Faroqhi 2004, 329) Prema članu 3 francuskih kapitulacija iz 1536. godine, konzuli su imali pravo vršenja sudbenosti u civilnim i krivičnim sporovima između francuskih podanika. Mogli su zatražiti pomoć osmanskih vlasti, ali se kadije i subaše, u principu, u ovo nisu miješale. Ukoliko bi neki kadija sudio ovakvu vrstu spora, a da to nisu zatražili predstavnici francuskih vlasti, presuda kadije je bila anulirana. (Boogert 2005, 35)

¹⁴ Boogert 2005, 36.

¹⁵ Iako se ova opaska odnosi uglavnom na britanske podanike, smatramo da je možemo primijeniti i u slučaju drugih evropskih sila. (Berridge 2009, 78)

ovdje otvarati svoja konzularna predstavništva.¹⁶ I ovdje je jedna od vrlo važnih funkcija konzularna bila zaštita državljana i štitičenika zemlje koju zastupa. Kada Herkalović nabraja dužnosti konzularnog dragomana, posebnu pažnju posvećuje pitanju zaštite interesa stranaka koje su dolazile s područja Habsburške monarhije, a bile su dužne spor rješavati u okviru osmanskog sudskog sistema (budući da je suprotstavljena strana bila osmanski podanik). Dužnost dragomana je bila da, s jedne strane, služi kao tumač strankama koje nisu razumjele turski jezik, dok je, s druge strane, morao nadzirati sam spor i paziti da rasprave budu provedene prema propisima o sudskom postupku te da predmet spora bude riješen u skladu sa zakonom.¹⁷ U slučaju da zastupana stranka nije bila zadovoljna rješenjem spora, podnosio se protest osmanskim vlastima. Sporno rješenje se potom suspendiralo, a za donošenje novog rješenja se onda koristila diplomatska vještina: generalni konzulat je bio dužan poslati sve akte vezane za spor, skupa s izvještajem dragomana, poslanstvu u Carigrad, s molbom da se kod Porte isposluje pravedno rješavanje spora.¹⁸

Britanski konzul u Bosni je imao pravo da predsjedava nad poslovima britanskih podanika, trgovaca i drugih lica koji su dolazili u ovo područje Osmanskog carstva. On je proglašavao brakove britanskih podanika, a u iznimnim slučajevima je mogao izdavati pasoše britanskim podanicima. Međutim, vrlo je važno istaći da se on brinuo za "fer" tretman britanskih podanika na osmanskome sudu. Ukoliko mu nije polazilo za rukom da riješi neko sporno pitanje na zadovoljavajući način, konzul je mogao apelirati na ambasadora u Carigradu kako bi ovu stvar predstavio višim osmanskim vlastima.¹⁹

Budući da se Osmanlije nisu doslovno pridržavale odredbi navedenih u kapitulacijama, u praksi je moglo doći do određenih zloupotreba ili drugačijih tumačenja prava i privilegija datih državljanima neke evropske sile.²⁰

Međutim, situacija se promijenila nakon Berlinskog kongresa i okupacije Bosne i Hercegovine od strane Austro-Ugarske 1878. godine. Iako je II vojna komanda izdala okružnicu 23. 12. 1878, kojom se zadržavala pravosudna praksa austrougarskih konzulata u zemlji, kada su u pitanju sporovi između austrougarskih državljana nastanjenih u Bosni i Hercegovini,²¹ već u startu je forsiran stav da su kapitulacije bile važeće samo kod "muslimanske uprave", ali da su one kod evropskih država bespredmetne.²² Istina, ideja o ukidanju konzularne jurisdikcije stranih sila na području Bosne i Hercegovine u početku je uzimana s dozom rezerve iz jednog jednostavnog razloga: trebalo je urediti sudsku upravu u zemlji, dovesti stručni kadar i uspostaviti sudski sistem koji bi odgovarao novonastaloj situaciji.²³ Prvobitna intencija je bila da se u zemlju dovedu školovane sudije, pa da se tek u narednom periodu posveti rješavanju pitanja ukidanja konzularne jurisdikcije.²⁴ Budući da su na tom polju bili već poduzeti određeni koraci, počelo se razmišljati o ovom pitanju. Pri tome se Austro-Ugarska ugledala na Veliku Britaniju, koja je slična pitanja i nedoumice imala na Kipru.²⁵ Do momenta konačne odluke bilo je prepušteno Zemaljskoj vladi da odluči kako će se postaviti prema stranim

ves. Even a slight acquaintance with the accounts of European travellers in the Levant will suffice to show how far actual diplomatic and commercial practice at the échelles differed from the texts deposited at Istanbul." McGowan 1981, 36. Osman-paša se žalio da se konzuli u pregovorima previše pozivaju na kapitulacije, koje su, po njemu, bile odraz izgubljenih bitaka. (Herkalović 1906, 27)

²¹ Također, austrougarski državljani su se trebali prijaviti kod konzularnih vlasti prilikom ulaska u Bosnu i Hercegovinu u periodu od tri dana. Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen II, 1881, 62.

²² ABiH, ZMF, 1879, br. 481 (Zajedničko ministarstvo finansija – Württemberg, 18. 2. 1879. Vertraulich)

²³ Prema onome što je britanski konzul Freeman pisao u septembru 1879. godine, obrisu sudske organizacije su se tek mogli nazrijeti. Nedostajalo je stručnog kadra, a službenici dovedeni iz Monarhije su uglavnom bili dobrovoljci. (Radušić 2011, 45)

²⁴ ABiH, ZMF, 1879, br. 479 (Zajedničko ministarstvo finansija – Karolyi u Londonu, 18. 2. 1879)

²⁵ Položaj ostrva Kipra nije bio reguliran odredbama Berlinskog ugovora. Vlade Velike Britanije i Osmanskog carstva su sklopile poseban ugovor prije Berlinskog kongresa (4. 6. 1878), u kojem je, također, stajalo da će Kipar biti *occupée et administrée*. (Geršić 1893, 7) Međutim, sultanov suverenitet na ostrvu Kipru nikada nije bio doveden u pitanje, za razliku od Bosne i Hercegovine. (Isto, 19-20)

¹⁶ O stranim konzulatima se u domaćoj historiografiji dosta pisalo. Ovdje ćemo spomenuti samo neke od relevantnih naslova: Zaplata 1937; Kreševljaković / Mitrović 1958; Petrović 1987; Šamić 1971; Tepić 1988; Kapidžić 1963; Radušić 2013; Madžar 1979.

¹⁷ Herkalović 1906, 25.

¹⁸ Isto, 26.

¹⁹ Radušić 2013, 68, 71-72.

²⁰ "The capitulations (...) should not be taken more seriously by the historian than they were by the Ottomans themself-

konzulatima.²⁶ Ponuđeno je, ipak, razmišljanje da bi konzulati u Bosni i Hercegovini trebali imati isto polje djelovanja kao i konzulati u Monarhiji, a takav položaj bi, u svakom slučaju, isključivao vršenje sudbenosti konzula skupa s pravima i povlasticama koje su oni uživali u Osmanskom carstvu. Generalno je istaknut pravac kojim bi se u budućnosti trebalo kretati kako bi se odmaklo od osmanskog naslijeđa, a to je ponovo značilo da bi konzulati u okupiranom području što prije trebali biti ograničeni na ono polje djelovanja kakvo im je bilo garantirano na području Monarhije.²⁷ Vlada Velike Britanije, prema saopštenju koje je državni sekretar za spoljne poslove, lord Salisbury, dao Karolyju, imala je usaglašene stavove s c. i kr. vladom. Ipak, i lord Salisbury je smatrao da rješavanje pitanja konzularne jurisdikcije spram drugih sila treba još neko vrijeme pričekati, odnosno da ga treba prolongirati do momenta dok ne uslijedi napuštanje rumunjskih i bugarskih oblasti koje je zaposjela Rusija. Lord Salisbury je također insistirao na sličnosti situacije u kojoj su se našle Velika Britanija i Austro-Ugarska, prva nakon što je okupirala Kipar, a druga zbog okupacije Bosne i Hercegovine. Za njega nije postojala mogućnost da se vlade stranih sila pozivaju na kapitulacije u oblastima koje su bile podvrgnute engleskoj vlasti.²⁸

Pored praktičnih (organizacija sudstva) i vanjskopolitičkih (očekivano povlačenje ruskih trupa iz Rumunije i Bugarske) faktora koji su odgađali konačno reguliranje pitanja konzularne jurisdikcije u Bosni i Hercegovini, postojao je još jedan bitan faktor na koji je trebalo obratiti pažnju – donošenje kaznenog zakona za okupi-

rano područje.²⁹ Naime, od uvođenja kaznenog zakona je zavisilo šta će se učiniti i po pitanju prava konzula da vrše sudbenost. Jurisdikcija konzulata u kaznenim stvarima je bila ograničena i od osmanskih sudova su bili jedino izuzeti slučajevi: a) kada počinitelj nije napravio prekršaj spram osmanskog podanika, b) kada nisu bili pogođeni osmanski interesi i c) kada krivično djelo nije prijavila osmanska straža sigurnosti.³⁰ Zbog toga se od ministara predsjednika iz obje polovice Monarhije tražilo izjašnjavanje po ovom pitanju. Stvar je riješena i više nego hitno. Zemaljska vlada je već sredinom juna 1879. godine izdala okružnicu koja je za cilj imala instruiranje okružnih oblasti i sudova po pitanju zadržane konzularne jurisdikcije u civilnim stvarima. Okružnicom je bilo određeno da su konzularni sudovi bili kompetentni u civilnim sporovima u kojima su obje stranke bili stranci, potom u sporovima koji se odnose na stečaj ili ostavštinu stranog državljanina (iako je jedan od učesnika spora mogao biti zemaljski pripadnik) te u slučajevima kada je strani državljanin tuženi, a domaće lice tužitelj, ukoliko potonji pristane da se spor vodi na konzularnom sudu.³¹ Sporovi koji su za predmet imali nekretnine, rješavali su se na sudovima u zemlji, kao i sporovi u koje su bili umiješani zemaljski pripadnici (osim u slučaju stečaja i ostavštine stranog državljanina). Kod rasprava koje su u određenom sporu trebale biti vođene na sudovima zemlje, gdje je strani državljanin trebao uzeti učešće kao tuženi, tužitelj ili svjedok, konzul države čiji je stranac državljanin je imao pravo asistencije, ali ne i miješanja u raspravu. Izvršavanje presuda protiv stranih državljana se trebalo poduzimati isključivo putem konzularnih predstavništava, ako su i sudovi zemlje u ovim sporovima dali svoju odluku.³²

Navedena mjera je bila privremenog karaktera, jer se s njemačkom i britanskom vladom već pregovaralo oko mogućnosti ukidanja njihove konzularne jurisdikcije u Bosni i Hercegovini. Austro-Ugarskoj monarhiji je u datom momen-

²⁶ ABiH, ZMF, 1879, br. 481 (Zajedničko ministarstvo finansija – Württemberg, 18. 2. 1879. Vertraulich.)

²⁷ Isto.

²⁸ Salisbury je Karolyju predao i prepis povjerljive depeše koju je 16. 1. 1879. uputio lordu Lyonsu, kako bi ovaj mogao dati adekvatan odgovor francuskoj vladi u vezi s pitanjem konzularne jurisdikcije. Tu je, između ostalog, navedeno: "The Sultan has not ceded Cyprus absolutly to Her Majesty, for it remains within the limits of the Ottoman Empire, and he has reserved the reversion of actual rule in a certain specified contingency. But for an indefinite time he has parted with the right of government, the right of legislation, and the right of making agreements with foreign powers. (...) So far as regards all the relation and transactions which the Capitulations touch, the cession is complete." ABiH, ZMF, 1879, br. 655 (Karolyi – Andrassy, 26. 2. 1879)

²⁹ Početak reorganizacije pravnih prilika u Bosni i Hercegovini se upravo veže uz uvođenje modernog kaznenog zakona. (Eichler 1889, 169)

³⁰ ABiH, ZMF, 1879, br. 2356 (Zajedničko ministarstvo finansija – 1. Ministarstvo vanjskih poslova, 2. C. kr. ministar predsjednik, 3. Kr. ug. Ministar predsjednik i 4. Zemaljska vlada, 14. 6. 1879)

³¹ Sammlung 1881, II, 63.

³² Isto.

tu i bilo najbitnije riješiti ova pitanja sa spomenutim silama. Iz Njemačkog rajha su pozitivne vijesti stigle već u januaru 1880. godine kada je grof Széchényi iz Berlina javio da je u pripremi nacrt zakona kojim bi se reguliralo pitanje njemačke konzularne jurisdikcije. Već u aprilu je spomenuti nacrt čekao odobrenje Saveznog vijeća (Bundesrath). Njemačka strana je smatrala da je Monarhija poduzela sve potrebne mjere kako bi mogla garantirati sigurnost u okupiranom području te konzularna zaštita (u ovom smislu, op. a.) više nije bila neophodna. Ipak, u prvoj fazi se nije išlo za potpunim ukidanjem konzularne jurisdikcije, nego je ostavljena mogućnost da se ona ograniči ili stavi izvan snage, prema ocjeni Saveznog vijeća.³³ Budući da odluka nije bila definitivna, cijela stvar je držana u tajnosti. Ministarstvo vanjskih poslova je o svemu obavijestilo Zajedničko ministarstvo finansija početkom maja 1880. godine.³⁴ Njemački Rajhstag je 10. maja odobrio Nacrt zakona o njemačkoj konzularnoj sudbenosti u Bosni i Hercegovini. O svemu je odmah, preko Zajedničkog ministarstva, bila obaviještena i Zemaljska vlada.³⁵ Zakon je objavljen u br. 14 Carskog zakonskog lista, pod brojem 1384.³⁶ Vrlo brzo je donesen novi zakon kojim je njemačka konzularna jurisdikcija trebala biti i definitivno ukinuta (Zakonski list, br. 1398, 23. decembar 1880). U svega dva zakonska člana je bilo određeno da će njemačkom konzulu pripadajuća jurisdikcija u Bosni i Hercegovini od 1. januara 1881. godine biti stavljena van snage. Njemački državljani i štićenici su ubuduće trebali biti podvrgnuti jurisdikciji Monarhije, na sudovima koji su bili uspostavljeni u okupiranom području i, što je jako bitno istaći, bez asistencije konzula ili njegova predstavnika. Oni građanski pravni sporovi i kaznene stvari koji su već bili u

proceduri kod konzularnog suda trebali su biti riješeni prema propisima koji su vrijedili do momenta donošenja zakona. Ukoliko bi se stranke usaglasile da takav spor prebace na sudove u zemlji, mogle su to učiniti.³⁷ Njemački konzulat je tražio od Wüttemberga da o svemu obavijesti političke oblasti i sudove po Bosni i Hercegovini.³⁸ Time je bilo okončano ukidanje njemačke konzularne jurisdikcije.

Drugi važan faktor u cijelom pitanju je bio i stav britanske vlade. Međutim, i ona je bila spremna na suradnju. Lord Granville je 15. oktobra 1880. godine potpisao akt kojim se Velika Britanija obavezuje na ukidanje svoje konzularne jurisdikcije u Bosni i Hercegovini, koja je trebala biti ukinuta od 1. novembra 1880. godine.³⁹ Ministarstvo vanjskih poslova je tražilo od Szlavyja da telegramskim putem instruiira Zemaljsku vladu o Granvillovoj izjavi s napomenom da postoji mogućnost pomjeranja termina ukidanja britanske konzularne jurisdikcije ukoliko britanski konzulat nije dobio instrukcije od svoje vlade. Telegram s potrebnim uputama je poslan Zemaljskoj vladi 31. oktobra 1880. godine.⁴⁰ Ispostavilo se da je Zemaljska vlada dogovorila s britanskim konzulatom sve što je bilo potrebno kako bi se ovo realiziralo. Zajedničko ministarstvo finansija je moglo još odobriti i zvaničnu objavu ukidanja britanske konzularne jurisdikcije.⁴¹ Zemaljska vlada je 25. novembra predala u štampu okružnicu kojom se objavljuje ukidanje britanske konzularne jurisdikcije. Ovom okružnicom je bilo definirano da britanskim konzulima i podanicima pripadaju samo ona prava koja imaju i na području Monarhije te da će se prema njima u policijskim i političko-administrativnim stvarima postupati u okupiranom području jednako kako se postupa i na području Monarhije.⁴²

³³ ABiH, ZMF, 1880, br. 2989 (Széchényi-Haymerle, 17. 4. 1880)

³⁴ Isto. (Drugi priložen dokument: Ministarstvo vanjskih poslova – Zajedničko ministarstvo finansija, 5. 5. 1880)

³⁵ ABiH, ZMF, 1880, br. 3381 (Ministarstvo vanjskih poslova – Zajedničko ministarstvo finansija / Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 19. 6. 1880)

³⁶ Ovaj zakonski akt je imao veoma kratak sadržaj: "Die dem Konsul des Deutschen Reichs in Sarajewo für Bosnien Herzegovina zustehende Gerichtsbarkeit kann mit Zustimmung des Bundesraths durch Kaiserliche Verordnung eingeschränkt oder ausser Übung gesetzt werden." Akt je priložen uz dopis Ministarstva vanjskih poslova upućen Szlavyju 22. 7. 1880.

³⁷ ABiH, ZV, 1880, kutija br. 7, šifra III/150.

³⁸ Isto.

³⁹ ABiH, ZMF, 1880, br. 7592 (Granvillov potpisani dokument u prilogu. Materijal predat Szlavyju 27. 10. 1880)

⁴⁰ ABiH, ZMF, 1880, br. 7901 (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 31. 10. 1880. U prilogu je dopis Ministarstva vanjskih poslova od 27. 10)

⁴¹ ABiH, ZMF, 1880, br. 7711 (Zajedničko ministarstvo finansija – 1. Zemaljska vlada; 2. Ministarstvo vanjskih poslova, 12. 11. 1880)

⁴² ABiH, ZV, 1880, kutija br. 7, šifra, III/150, br. 27 881 (u prilogu je i spisak britanskih podanika koji je konzul Freeman dostavio 6. 11. 1880. Na spisku su se nalazila svega četiri imena: 1. Adelina Paulina Irby, 2. Priscilla Hannah Johnston, 3. Emma Brooks i 4. Abdul Hamid. Posljednji je

Vlade Italije, Francuske i Rusije su slijedile britanski i njemački primjer. Rezultat toga je okružnica Zemaljske vlade od 22. oktobra 1881. godine kojom je bilo objavljeno da se i ove zemlje odriču svoje konzularne jurisdikcije; njihovi konzulati će imati jednak status kao i oni u Monarhiji, a sporovi koji su bili započeti kod sudova spomenutih konzulata su se trebali razriješiti prema normama koje su do tog momenta važile, u slučaju da se stranke nisu usaglasile da spor prenesu na nadležne sudove u zemlji.⁴³

Postavilo se i pitanje vršenja jurisdikcije nad c. i kr. podanicima u oblasti Lima. Brigadna komanda u Pljevljima je izrazila težnju da se ova jurisdikcija, bar kada su kaznena djela u pitanju, prepusti Vojnoj sudskoj ekspozituri u Pljevljima. Za civilne sporove su mogli biti kompetentni kotarski sudovi u Čajniču i Višegradu. Ministarstvo rata je izneseni prijedlog prenijelo Ministarstvu vanjskih poslova, a ovo dalje ministarstvima pravde oba dijela Monarhije, radi davanja kompetentnog odgovora.⁴⁴ Odgovor je podrazumijevao, a Ministarstvo rata je s tim bilo saglasno, da se konzularna jurisdikcija nad podanicima koji su došli iz Monarhije prepusti civilnoj komisiji i političkim referentima pri brigadama.⁴⁵ Sve je definitivno zaokruženo Okružnicom Zemaljske vlade od 3. oktobra 1881. godine kojom je bilo određeno da se vršenje sudbenosti nad austro-ugarskim državljanima prenese na civilnog povjerenika i političkog referenta pri 1. pješadijskoj brigadi. Vršenje sudbenosti se trebalo kretati u opsegu koji je imao C. i kr. generalni konzulat u Sarajevu, a trebalo se postupati prema zakonima

koji su postojali za konzularnu jurisdikciju na području Osmanskog carstva.⁴⁶

Postojanje konzularne jurisdikcije na području Osmanskog carstva još jedan je primjer sudara titana Okcident vs. Orijent te zadiranja u prava suvereniteta.⁴⁷ S druge strane, odgovara stereotipima koje je Zapad imao o Istoku te se uklapa u misionarsku zadaću jednih da "civiliziraju" druge. Stoga se o konzularnoj jurisdikciji često govorilo kao o izuzetno važnoj i potrebnoj praksi.⁴⁸ Osmanlije su i same bile svjesne negativnog utjecaja ove prakse. Pokušali su je ukinuti 1914. godine, ali je odluka ostala mrtvo slovo na papiru.⁴⁹ Vidimo da je ona na prostoru Novopazarskog sandžaka ostala na snazi i nakon 1878. godine, dok je područje Bosne i Hercegovine u tom smislu bilo čvršće vezano uz praksu Austro-Ugarske. Time je Monarhija ponovo povrijedila sultanov suverenitet na ovom području.⁵⁰ Evrop-

⁴⁶ Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1881 (1906), 747.

⁴⁷ "Nepovoljnost režima kapitulacija dolazi do izražaja i na planu suvereniteta država. Krajem 19. st. i posebno u 20. st. razvija se teorija o suverenitetu država, a kao posljedica toga sve više se uspostavlja i širi primjena načela teritorijaliteta što se tiče jurisdikcije (javnopravne, ali i privatnopravne). Naime, prema načelu teritorijaliteta, vlast određene države ima upravnu i sudsku nadležnost nad svim osobama, dakle i stranim državljanima, koji se nalaze na teritoriju odnosno države. Osim toga, na sve se osobe u državi primjenjuju svi zakoni javnog prava, a u određenoj mjeri i zakoni privatnopravnog karaktera. Slijedom toga se konzularna sudbenost strane države, temeljena na kapitulacijama, smatrala ozbiljnim zadiranjem u suvereno pravo druge države vršenja svoje vlasti (sudbene, upravne ili zakonodavne) na svom teritoriju." (Gašparović 2009, 688). Osim toga, evropske države su počele polagati prava na zaštitu čitava niza zajednica, što je u konačnici vodilo davanju državljanstva mnogim kršćanima i nekim Jevrejima. (Braude/Lewis 2009, 60)

⁴⁸ Berridge 2009, 78.

⁴⁹ Aydın 2004, 582.

⁵⁰ Činom ukidanja konzularne jurisdikcije na području Bosne i Hercegovine Monarhija je direktno ukazala na svoje buduće namjere s ovim prostorom, iako je diskutabilno je li na to imala pravo: "(...) wurden die von Österreich-Ungarn nach dem Vollzug der okkupation und Jahrzehnte vor der sog. Bosnischen Annexionskrise von 1908 getroffenen Regelungen, insbesondere die Einbeziehung in den gemeinsamen Zollverband der Doppelmonarchie, die Aufhebung der Konsulargerichtsbarkeit und die Aushebung der männlichen bosnisch-herzegowinischen Bevölkerung zugunsten der k. u. k. Armee, weder von der zeitgenössischen noch von der heutigen Literatur unter annexionsrechtlichen Gesichtspunkten bewertet." Classen 2004, 118. Iako je svojim djelovanjem i upravom u Bosni i Hercegovini Austro-Ugarska često kršila sultanov suverenitet, ne može se reći da u tome nisu postojale granice. Kada se Kállay u drugoj polovici

bio prekršten uz opasku kako je on "turski podanik".) Usp. Sammlung 1881, II, 68. Primjerci okružnice su dostavljeni Zajedničkom ministarstvu, koje ih je prosljedilo na druge adrese. ABiH, ZMF, 1880, br. 8662 (Zajedničko ministarstvo finansija – 1. Ministarstvo vanjskih poslova, 2. C. kr. austr. ministar predsjednik i 3. kr. ug. Ministar predsjednik, 16. 12. 1880)

⁴³ Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu 1881 (1906), 750. Na žalost, iako su postojali, dokumenti koji bi nam dali uvid u tok pregovora oko ovog pitanja s vladama Francuske, Italije i Rusije nestali su iz Arhiva Bosne i Hercegovine.

⁴⁴ ABiH, ZMF, 1881, br. 974. (Uvidni akt Ministarstva vanjskih poslova, januar 1881)

⁴⁵ ABiH, ZMF, 1881, br. 5984 (Prilog: Ministarstvo rata – Generalna komanda Sarajevo, 22. 7. 1881)

ske sile su takvo stanje prećutno podržavale. Pristale su na ukidanje konzularne jurisdikcije nad svojim građanima u Bosni i Hercegovini. Šire gledano, pristale su na ukidanje kapitulacija, iako je čl. 8 Berlinskog ugovora predviđao da svi ugovori koje je sklopila Porta ostaju na snazi.⁵¹

Imenovanje konzula stranih sila u Bosni i Hercegovini nakon 1878. godine

U osmanskome periodu su konzuli na području Bosanskog ejaleta/vilajeta vršili svoju funkciju na osnovu carskog berata (exequatura)⁵² koji im je garantirao njihov status i davao im pravo da djeluju u skladu s ovlastima koje su im pripadale. Nakon okupacije ovog područja od strane Austro-Ugarske, postavilo se pitanje što će se desiti s konzulima čije je imenovanje bilo potvrđeno u osmanskome periodu, kao i na koji način će biti imenovani i priznati novi konzuli.

I u ovom pitanju je Monarhija pratila korake koje je poduzimala britanska vlada na području Kipra. Generalni guverner Kipra je dobio instrukcije da konzuli koji su primili egzekvaturu prije okupacije budu priznati, dok je u slučaju imenovanja novih konzula egzekvaturu trebala izdavati britanska vlada. Zajedničko ministarstvo finansija je bilo saglasno sa stavom britanske vlade u pogledu egzekvatura stranih konzula u Bosni i Hercegovini i u tom je smislu zemaljski poglavar i bio instruiran: svi konzuli s osmanjskim egzekvaturama (odnosno onim koje su primili prije okupacije) su trebali biti priznati u vršenju svojih funkcija; kod imenovanja novih

konzula Monarhija je bila zadužena za izdavanje egzekvatura.⁵³

Ubrzo nakon što je izražen stav koji je trebalo zauzeti po pitanju imenovanja stranih konzula u okupiranom području, Ministarstvo vanjskih poslova je od Württemberga tražilo da prizna imenovanje Lodygenskog u zvanje ruskog konzula, kao i da mu dopusti vršenje njegove funkcije.⁵⁴ Potom je slijedilo i imenovanje dotadašnjeg britanskog vicekonzula u Mostaru, Eduarda Freemana, u zvanje britanskog konzula. Od Württemberga se tražilo da prizna i ovo imenovanje i da dopusti vršenje funkcije.⁵⁵

Početkom naredne godine je uslijedilo novoimenovanje francuskog konzula. Prvo je u januaru umjesto konzula Patina ovu funkciju preuzeo d' Hericourt, a onda je krajem maja došlo do nove promjene: umjesto d' Hericourta, francuski konzul je trebao biti dotadašnji francuski vicekonzul u Janjini, Moreau.⁵⁶ U junu je za francuskog vicekonzula u Mostaru bio imenovan de Pourtalés Gorgier.⁵⁷ Ministarstvo vanjskih poslova je nadgledalo cjelokupnu proceduru i o tome izvještavalo Zajedničko ministarstvo finansija, kako bi ono dalje informaciju moglo proslijediti Zemaljskoj vladi uz molbu da se prizna imenovanje i dopusti vršenje funkcije dotičnih konzula.⁵⁸

U aprilu 1880. godine je uslijedilo i imenovanje novog italijanskog konzula, Paula Rive.⁵⁹ U augustu iste godine je došlo do novoimenovanja ruskog konzula. Novi ruski konzul je trebao biti Modest Bakounin, koji je u Sarajevo stigao iz Beograda. Stigao je tek u oktobru i tada mu je

osamdesetih zalagao za carevu posjetu Bosni, ministar vanjskih poslova Kalnoky se tome usprotivio "uzimajući u obzir do kakvih bi diplomatskih problema došlo s obzirom na sultanov suverenitet u Bosni i Hercegovini". Šehić 2013, 15.

⁵¹ Imamović 1976, 24.

⁵² Egzekvatura (lat. exequi – izvršiti) – dopuštenje neke države da strani predstavnik (konzul) može vršiti konzularne poslove na njenu području. (Klaić 1968, 332) Naravno, konzule su imenovalе njihove vlade, ali im je bio potreban osmanski berat kako bi ga pokazali lokalnim vlastima i tako si osigurali vršenje funkcije. (Boogert 2005, 32) Ilustracije radi navodimo primjer Marka Dolinića (Markus Vuletić), austrijskog vicekonzula u Mostaru, za kojeg je stigao ferman u junu 1850. godine Ali-paši Rizvanbegoviću i tadašnjem mostarskom kadiji, kako bi im se dalo do znanja da je navedeni potvrđen za austrijskog vicekonzula. (Grandits 2008, 482)

⁵³ ABiH, ZMF, 1879, br. 479 (Zajedničko ministarstvo finansija – Karolyi u Londonu, 18. 2. 1879). Usp. Sammlung 1881, II, 62.

⁵⁴ ABiH, ZMF, 1879, br. 1892 (Uvidni akt, 14. 5. 1879)

⁵⁵ ABiH, ZMF, 1879, br. 1891 (Uvidni akt, 14. 5. 1879). Čini se da je Freeman ipak bio u zvanju privremenog konzula. (Radušić 2013, 75)

⁵⁶ ABiH, ZMF, 1880, br. 91 (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 9. 1. 1880. Uz ovaj dokument je priložen i dokument br. 3664 od 11. 6. 1880). Zemaljska vlada je ovu informaciju prosljedila Gradskom poglavarstvu u Sarajevu 19. juna 1880. Historijski arhiv Sarajevo, Gradsko poglavarstvo, 1880, Br. 3908.

⁵⁷ ABiH, ZMF, 1880, br. 3833 (Uvidni akt, 19. 6. 1880)

⁵⁸ ABiH, ZMF, 1880, br. 91 (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 9. 1. 1880. Uz ovaj dokument je priložen i dokument br. 3664 od 11. 6. 1880)

⁵⁹ ABiH, ZMF, 1880, br. 2168 (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 11. 4. 1880)

bila izdata egzekvatura o vršenju funkcije.⁶⁰ Za razliku od imenovanja ruskog konzula iz 1879. godine, ovo drugo imenovanje je, čini se, izazvalo blagu nelagodnost kod nove uprave u okupiranom području. Izgleda da je Württemberg tražio više instrukcija nego ikada prije. Postoji mogućnost da je šef Zemaljske vlade pristupao s rezervom izboru novog konzula jer je dotadašnji ruski konzul Lodygensky (Ladozinski) svojim ponašanjem skrenuo na sebe pažnju Policijske direkcije u Sarajevu. Vjerovatno ga je to stajalo i konzulske funkcije. Naime, Lodygensky je nesmotreno izjavio da neće isticati rusku zastavu na konzulatu za vrijeme praznika, jer to nije vrijedno truda: prema informacijama koje je on imao, predviđao je, a o tome i javno govorio, da će ubrzo napustiti Sarajevo budući da će izbiti rat između Austrije i Rusije.⁶¹ Osim toga, ruski konzul je bio blizak i s predstavnicima crkvene općine, na čelu sa Savom Kosanovićem. Organizirali su sastanke bez da su prethodno obavještavali vladinog člana odbora crkvene općine.⁶² Ruskog konzula se dovodilo u vezu i sa slovenskim komitetom, u čije je ime agitirao protiv nove vlasti ne samo među Srbima, nego i među muslimanima.⁶³ Vjerovatno su ove okolnosti utjecale na držanje austrougarskih vlasti kod imenovanja novog konzula. Vrijeme je pokazalo da je i novi ruski konzul Bakunjin nastavio rad svog prethodnika.⁶⁴

Imenovanje stranih konzula poslije izvršene okupacije Bosne i Hercegovine također je pokazalo intenciju Monarhije na prećutno nepoštivanje u uvodnom dijelu Aprilske konvencije zagarantovanog sultanovog prava suverenosti nad okupiranim područjem.

Obustava rada austrougarskih konzularnih ureda u Bosni i Hercegovini

Sredinom XIX stoljeća Habsburška monarhija je stajala pred finansijskim slomom. Da bi se izašlo iz takve situacije pokrenut je od 1859. godine reformni program u sklopu kojeg je ukinuto Ministarstvo za trgovinu, obrt i javne gradnje (Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten). Konzularna pitanja, koja su bila povjerena ovom ministarstvu, prenesena su od 1859. godine na Ministarstvo vanjskih poslova.⁶⁵ Konzularni poslovi su doživjeli velike promjene u narednih deset godina, a naročito 1868. i 1869. godine kada je ustrojena nova konzularna organizacija.⁶⁶ U to vrijeme se javila potreba za promjenama na Orijentalnoj akademiji. Osnovu za te promjene je činila neophodnost temeljite pravne izobrazbe konzularnih koncipista.⁶⁷ Ministarstvo vanjskih poslova je 1870. godine provelo tzv. konzularnu anketu, koja se ticala i spomenute Akademije (da li je treba zadržati ili ne). Prevagnuo je stav Ministarstva vanjskih poslova da je Akademija ipak korisna te su taj stav potvrdile i delegacije. Akademija je zadržana, s tim što je 1898. godine preimenovana u "K. u. K. Konsularakademie".⁶⁸

Jedan od najvažnijih zadataka konzula Habsburške monarhije u nekršćanskim zemljama je bio zadatak vršenja konzularne sudbenosti. Odredbe koje se tiču vršenja civilne sudbenosti od strane c. i kr. konzularnih službi bile su sadržane u carskoj naredbi od 29. januara 1855. (RGB VII, Nr. 23), kao i u naredbi Ministarstva vanjskih poslova od 31. marta iste godine (RGB XVII, Nr. 58). C. i kr. konzularne službe su se dijelile na one koje vrše punu jurisdikciju, poput onih u Carigradu, Jeruzalemu, Beogradu, Saraje-

⁶⁰ ABiH, ZMF, 1880, br. 5590, 5976, 6278, 7073, 7165 (Prepiska Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade u periodu između 18. 8. – 21. 10. 1880)

⁶¹ Također je tvrdio da on u ime ruskog cara nadgleda postupke austrougarske vlasti i o tome izvještava u St. Petersburg. ABiH, ZMF, 1881, br. 1273 (Zajedničko ministarstvo finansija – Ministarstvo vanjskih poslova, 3. 5. 1880)

⁶² ABiH, ZMF, 1881, br. 5027 (Prepis izvještaja direktora Policijske direkcije u Sarajevu, 18. 7. 1880)

⁶³ Kruševac 1960, 242-243.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Goldinger 1975, 139. Do 1859. godine su samo neki konzularni uredi bili podređeni Ministarstvu vanjskih poslova: oni u Osmanskom carstvu, Grčkoj i Generalni konzulat u Varšavi. Matsch 1986, 161.

⁶⁶ Malffati di Monte Tretto 1879, (Vorwort) III.

⁶⁷ U originalu "Konzipiest". Vjerovatno se misli na koncipijenta – odvjetničkog pripravnika, perovođu. (Klaić 1968, 682)

⁶⁸ Pokazalo se ispravnim zadržati Orijentalnu akademiju. Nakon okupacije Bosne i Hercegovine dio apsolenata upravo ove Akademije je našao uposlenje u Zemaljskoj vladi. (Matsch 1986, 102-103) O austrijskoj konzularnoj sudbenosti u Bosni pogledati: Rill 1977.

vu, Mostaru i sl., dok su postojale i one s ograničenom jurisdikcijom, poput službi u Banja Luci, Livnu i još nekim gradovima.⁶⁹ U polje djelovanja konzularnih sudova spadao je pretres i rješenje svih civilnih procesa vezanih za trgovačke i mjenične stvari te stečajna pitanja. Prizivi protiv odluka konzularnih sudova u Banja Luci, Livnu, Mostaru i Sarajevu išli su na Vrhovni zemaljski sud u Zadru.⁷⁰

Kako je Bosna bila sastavni dio Osmanskog carstva, to su i na ovom području otvarana konzularna predstavništva Habsburške monarhije (Austrijski konzulat, preimenovan nakon austrougarske nagodbe u C. i kr. austrougarski konzulat). Prvi put je konzulat djelovao u periodu 1808–1820, a drugi put u kontinuitetu od 1850. do vremena okupacije i nešto duže. Konzulat je vrlo kratko djelovao u Travniku, a potom je premješten u Sarajevo. Prvi austrijski generalni konzul je bio dr. Dimitrije Atanasković.⁷¹ U političko-administrativnom pogledu je ovaj konzulat bio podređen poslanstvu u Carigradu te Ministarstvu vanjskih poslova kao višoj instanci. U građanskim sporovima između austrijskih podanika je priziv od konzularnog suda išao Vrhovnom zemaljskom sudu u Zadru; u kaznenim stvarima (manji prekršaji) je drugu i posljednju instancu predstavljalo poslanstvo u Carigradu; za trgovačke sporove je konzulat bio podređen ministarstvima trgovine oba dijela Monarhije. Ukoliko se nekom austrijskom podaniku sudilo za zločin, konzulat je vodio samo predistragu, a sve spise u vezi s tim je slao nadležnom sudu u Monarhiji.⁷²

Nakon austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine postavilo se pitanje uloge i funkcije c. i kr. austrougarskih konzulata. U početku je bilo određeno da oni nastave suditi u civilnim procesima, ali se ubrzo nametnuo stav o tome kako je vrijeme da se konzularna služba u okupiranom području ukine. C. i kr. vlada je smatrala da bi obustava rada austrougarskih konzulata bila u interesu zemaljske uprave te da tome treba težiti.⁷³

⁶⁹ Malfatti di Monte Tretto 1879, 133-136.

⁷⁰ Isto, 136-137.

⁷¹ Postepeno su otvarani austrijski konzulati, vicekonzulati i konzularne agencije i u drugim mjestima: Mostar, Livno, Banja Luka, Trebinje, Bihać, Tuzla i Brčko. (Zaplata 1937, 124)

⁷² Isto, 143.

⁷³ U slučaju da se obustava rada ne bi mogla izvesti odjednom, kao prelazno rješenje je moglo poslužiti da konzularnu

Već se u julu mjesecu razmatrala mogućnost transfera vicekonzula Dragomanovića (Livno) jer bi konzularnu jurisdikciju mogao preuzeti okružni sud u Travniku ili, eventualno, kotarski ured kao sud u Livnu. Zemaljska vlada je mogla poslati svog službenika kako bi se pobrinuo o poslovima konzulata,⁷⁴ jer je podržavala težnje Ministarstva vanjskih poslova da se pitanje konzulata u Livnu riješi preko pravnog službenika Zemaljske vlade, koji bi posebno brinuo o predmetima jurističke prirode, a koji su još uvijek stizali na adresu konzulata. Na ovaj način bi se riješilo i pitanje zamjene nekvalificiranog ili slabo kvalificiranog kadra, kao što su bile kadije zadržane u pojedinim mjestima. Iako je livanjski kadija bio ocijenjen sposobnim, njegova nepouzdanost je išla u prilog ideji da se na to mjesto dovede školovani službenik iz Sarajeva.⁷⁵ Vicekonzul Josef Dragomanović je imenovan provizornim koncipistom Zemaljske vlade i trebao je, nakon što preda dužnost službeniku Zemaljske vlade u Livnu, preći u Sarajevo kako bi primio dekret o svom imenovanju.⁷⁶ Zajedničko ministarstvo fi-

larnu jurisdikciju nad austrijskim i ugarskim državljanima vrše školovane sudije kao službenici zemaljske uprave, a u skladu s normama koje su važile za konzularne sudove. ABiH, ZMF, 1879, br. 481 (Zajedničko ministarstvo finansija – Württemberg, 18. 2. 1879. Vertraulich). Britanski konzul Freeman je smatrao da je postojanje austrougarskih konzularnih službenika, koji su i dalje vršili sudsku vlast, anomalija. (Radušić 2011, 46)

⁷⁴ ABiH, ZMF, 1879, br. 3534 (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 21. 7. 1879)

⁷⁵ Možda neki austrijski sudija. ABiH, ZMF, 1879, br. 4227 (Zajedničko ministarstvo finansija – 1. Ministarstvo vanjskih poslova, 2. Zemaljska vlada, 25. 8. 1879)

⁷⁶ Postojala je generalna intencija da se službenici konzulata, jednom kada konzulati budu zatvoreni, prihvate u zemaljsku službu. Razmatrani su slučajevi provizornog dragomana konzulata u Mostaru, Paula Peresa, koji se isticao disciplinom, kao i dobrim poznavanjem slavenskih jezika i prilika u Osmanskom carstvu, te Nicolausa Omčikusa, vicekonzula u Brčkom. Konačnu odluku je trebala donijeti Zemaljska vlada. Međutim, ona je ocijenila da Peres i Omčikus nisu bili pogodni za službu pri Zemaljskoj vladi – prvi je bio star, a drugi nije bio samo star, nego je bio poznat i kao netaktičan, a bio je upetljan i u aferu s nekom djevojkom. Svoj stav je Zemaljska vlada pravdala nedostatkom finansija. Za Zemaljsku vladu je radio vicekonzul Müller, dok je Dragomanović bio drugi kandidat koji je dobio zaposlenje. Drugi konzularni službenici nisu bili zainteresirani za ovakvu vrstu angažmana. ABiH, ZMF, 1880, br. 609, br. 1129 i br. 1638 (Prepiska Zajedničkog ministarstva finansija i Zemaljske vlade, 7. 2. – 12. 3. 1880). Bivši vicekonzul Müller je jedno vrijeme bio okružni predstojnik u Mostaru, a kasnije direktor administrativnog odjeljenja Zemaljske vlade. Bivši

nansija je insistiralo na tome da službenik koji preuzme dužnost od Dragomanovića bude stručnjak porijeklom iz Monarhije. Ovo ministarstvo je bilo zainteresirano i za status službenika koji je trebao otići u Livno, datum njegova odlaska te, konačno, visinu Dragomanovićeve plate u službi pri Zemaljskoj vladi.⁷⁷ Zemaljska vlada je za preuzimanje konzularnih poslova pri kotarskom uredu u Livnu imenovala koncipistu Adolfa Falknera, ali je konačne upute oko primopredaje konzularnih agendi trebalo dati Ministarstvo vanjskih poslova.⁷⁸ U principu, bilo je dovoljno o ovome upoznati Generalni konzulat u Sarajevu i dotadašnjeg vicekonzula konzulata u Livnu Dragomanovića. On je bio upućen u proceduru predaje konzularnih poslova službeniku Zemaljske vlade.⁷⁹

U decembru je bila aktuelna primopredaja poslova konzulata u Banja Luci. Ove poslove je dotadašnji vicekonzul Holzinger trebao predati "kotarskom pridodaniku" (Adjunkt)⁸⁰ Sedlnizkom. Istina, livanjski "slučaj" nije ponukao naređene da tačno definišu njegov službeni status, na čemu je insistiralo Zajedničko ministarstvo finansija. Ovo ministarstvo je smatralo da bi konzularni sud trebao biti integriran u okružni sud ili kotarsku oblast. Tako bi se smanjili materijalni izdaci za ovu službu, a Sedlnizki bi bio podložan zemaljskoj upravi u pogledu sudskih funkcija, dok bi u pogledu konzularnih odgovarao Vrhovnom sudu u Trstu. Sedlnizki ne bi bio podložan Generalnom konzulatu u Sarajevu, nego direktno Ministarstvu vanjskih poslova, ali bi njihova korespondencija išla preko Zemaljske vlade.⁸¹

U januaru 1880. godine je Vrhovni sud dostavio Zemaljskoj vladi izvještaj okružnog suda u Banja Luci uz sastavljene protokole o preuzimanju konzularnih agendi od strane kotarskog službenika Jaroslava barona von Sedlnizkog.⁸²

sekretar poslanstva, Horoviz, bio je imenovan za okružnog predstojnika u Tuzli. (Kraljačić 1987, 442-443)

⁷⁷ ABiH, ZMF, 1879, br. 4705 (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 26. 9. 1879)

⁷⁸ ABiH, ZMF, 1879, br. 4912 (Zajedničko ministarstvo finansija – Ministarstvo vanjskih poslova, 2. 10. 1879)

⁷⁹ ABiH, ZMF, 1879, br. 5095 (Odgovor Ministarstva vanjskih poslova, 7. 10. 1879)

⁸⁰ Pomoćni činovnik, vježbanik. (Klaić 1968, 13)

⁸¹ ABiH, ZMF, 1879, br. 6612 (Zajedničko ministarstvo finansija – Ministarstvo vanjskih poslova, 31. 12. 1879)

⁸² ABiH, ZV, 1880, kutija 6, šifra III/48 (Sadrži više dokumenata u vezi sa spomenutom primopredajom.)

Međutim, u toku procesa predaje konzularnih agendi službenicima koje je za to imenovala Zemaljska vlada, pojavio se još jedan problem koji je trebalo riješiti: to je bilo pitanje izdavanja bračnih licenci austrijskim i ugarskim državljanima. Zemaljska vlada je smatrala, budući da se išlo ka tome da se c. i kr. konzulati ukinu u okupiranom području, da pravo izdavanja bračnih licenci trebaju imati političke oblasti s policijskim registrima, jer se samo uvidom u ove registre moglo znati u kojim bi se slučajevima licenca mogla izdati, a u kojim uskratiti. Budući da su austrijski i ugarski podanici i dalje licence tražili kod c. i kr. konzulata, Zemaljska vlada je namjeravala izdati naredbu kojom bi jasno precizirala kojim organima pripadaju ove kompetencije.⁸³ Problem je, vjerovatno, predstavljao neusaglašen stav austrijske i ugarske strane po ovom pitanju. Ugarska vlada je smatrala da konzulati trebaju zadržati pravo izdavanja bračnih licenci, dok je austrijska imala jednak stav kao i Zemaljska vlada. Zajedničkom ministarstvu je preostajala opcija da dopusti da se ugarskim podanicima bračne licence izdaju u konzulatima, dok se austrijskim podanicima to moglo izdavati u okružnim oblastima, eventualno u kotarskim, ako je predstojnik bio iz Monarhije. To je bio savjet austrijske vlade, koja je još insistirala da sklapanje braka austrijskih podanika treba ovisiti o dva dokumenta: a) atest o ličnoj sposobnosti za sklapanje braka i b) politička bračna licenca/dozvola.⁸⁴ Ipak, Zajedničko ministarstvo finansija se nadalo da bi ugarska vlada mogla promijeniti stav te je od Zemaljske vlade zahtijevalo da stopira izdavanje bilo kakvih naredbi vezanih za ovo pitanje.⁸⁵ Kako nije bilo pomaka u rješavanju pitanja bračnih licenci, okružnicom Zemaljske vlade od 26. maja 1880. godine je bilo određeno da se pitanje brakova austrijskih i ugarskih državljana treba rješavati prema zakonima koji važe s obzirom na njihovu zavičajnost.⁸⁶

Problem oko bračnih licenci za podanike koji su dolazili iz Monarhije nije mogao prekinuti započeti prenos ovlasti i poslova s konzulata na

⁸³ ABiH, ZMF, 1879, br. 5277 (Priložen uz dokument br. 749 iz 1880. godine)

⁸⁴ ABiH, ZMF, 1879, br. 5377 (Priložen uz dokument br. 749 iz 1880. godine)

⁸⁵ ABiH, ZMF, 1880, br. 749 (Zajedničko ministarstvo finansija – Ugarski ministar predsjednik, 7. 2. 1880)

⁸⁶ Sammlung 1881, II, 69.

organe uprave u zemlji. Zemaljska vlada je već početkom marta 1880. godine bila spremna ući u pregovore s Generalnim konzulatom u Sarajevu oko preuzimanja tekućih poslova, arhiva, uredskog inventara i sudskih depozita. Dahlen je bio stajališta da agende konzulata u Sarajevu, Mostaru i Banja Luci trebaju biti prenesene na okružne sudove, dok su one konzulata u Livnu i Brčkom trebale preći na kotarske urede kao sudove u spomenutim mjestima. Naravno, gorući problem je predstavljao personal i finansije. Zato se predlagalo zadržavanje dotada važećih konzularnih taksi.⁸⁷ Konačno je Zajedničko ministarstvo finansija objavilo naredbu kojom je ukidanje c. i kr. konzulata u Bosni i Hercegovini bilo definitivno. Austrijski i ugarski državljani su u svim pitanjima pravne i političko-administrativne prirode trebali u budućnosti biti tretirani kao i zemaljski pripadnici, u skladu s postojećim propisima.⁸⁸ Prvi april 1880. godine je bio određen kao datum od kojeg su političke i sudske oblasti u zemlji trebale početi preuzimati sve upite, molbe i sl. što se predavalo konzulatima.⁸⁹ Vladini sekretari Eichler i Kukuljević su nadgledali postupak prenosa konzularnih agendi u Sarajevu, u Brčkom je posao prepušten službeniku Sukaliću, u Banja Luci Sedlnizkom, a u Livnu Falkneru. Prilikom primopredaje su se trebali sastavljati protokoli koji su potom upućivani Zemaljskoj vladi. Sve stranke, čiji sporovi nisu bili riješeni na konzularnim sudovima, trebale su biti obaviještene o tome čijoj kompetenciji sporovi pripadaju nakon 1. aprila.⁹⁰ Pokazalo se da će poslovi oko primopredaje zahtijevati probijanje roka, što nije odgovaralo Zajedničkom ministarstvu, ali je Zemaljska vlada uvjeravala svoje nadređene da će cjelokupan postupak biti okončan do kraja

aprila.⁹¹ Do tada je već bilo precizirano na koji način će konzularne agende biti raspoređene na različite političke i sudske oblasti: npr. kada je u pitanju građa Generalnog konzulata u Sarajevu, kompletan arhiv (1878. godina, kao i dijelovi registrature iz 1879. i 1880. godine, gdje su tretirana politička i administrativna pitanja) je trebao preći I odjelu Zemaljske vlade; kazneno-pravna pitanja, ostavštine, stečajni i civilni procesi ispod 500 fl. su išli na okružni sud Sarajevo; akti i depoziti vezani za civilne sporove vrijednosti iznad 500 fl, kao i mjenični sporovi, išli su na Vrhovni sud u Sarajevu; akti o rekvizicijama austrijskih i ugarskih sudskih oblasti su išli na II odjel Zemaljske vlade, dok su akti i novac rekvizicija poreskih oblasti u zemlji išli na III odjel Zemaljske vlade.⁹² Nakon što je obustava rada c. i kr. konzulata privedena kraju,⁹³ a konzularne agende pronašle novo mjesto u okviru polja djelovanja političkih i sudskih oblasti, Zemaljska vlada je izdala okružnicu 26. maja 1880. godine kojom je precizirala kako treba postupati s preuzetim materijalom. Kod sporova koji su bili preuzeti od konzularnih sudova, trebalo se voditi onim zakonima koji su i konzulatima bili mjerodavni: Opći građanski zakonik iz 1811, Opći trgovački zakonik iz 1862. i Opći mjenični red iz 1850. godine. Kod sporova koji su postali aktuelni nakon

⁸⁷ ABiH, ZMF, 1880, br. 1498 (Dahlen – Zajedničko ministarstvo finansija, 3. 3. 1880). Ministarstvo vanjskih poslova je smatralo da se Zemaljska vlada kod postupka preuzimanja konzularnih poslova treba pripremiti i po pitanju prostora i personala, ali je Zajedničko ministarstvo finansija izrazilo stav da takve pripreme nisu potrebne jer su oblasti posao mogle uraditi u okviru već postojećeg polja djelovanja. ABiH, ZMF, 1880, br. 1403 (Telegram upućen na Dahlen 5. 3. 1880)

⁸⁸ Sammlung 1881, II, 64-65. Usp. ABiH, ZMF, 1880, br. 1691 (Ministarstvo vanjskih poslova – Zajedničko ministarstvo finansija, 14. 3. 1880)

⁸⁹ Eichler 1889, 170.

⁹⁰ Sammlung 1881, II, 65.

⁹¹ ABiH, ZMF, 1880, br. 1996 (Zajedničko ministarstvo finansija – Zemaljska vlada, 8. 4. 1880) i br. 2558 (Zajedničko ministarstvo finansija – Ministarstvo vanjskih poslova, 15. 4. 1880). Na koncu, C. kr. ministarstvo finansija je 30. aprila i objavilo informaciju o definitivnom i konačnom ukidanju austrougarskih konzulata na području Bosne i Hercegovine. (Verordnungsblatt für den Dienstbereich des k. k. Finanzministeriums für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder 1880, 59)

⁹² Na sličan način su bili raspoređeni i akti ostalih konzulata. (Sammlung 1881, II, 66-68) Jedan dio povjerljivih spisa je 20. 10. 1903, po naredbi vlade, bio poslan dr. Ljudevitu Thalloczyju u Beč. Slično se desilo i sa spisima ostalih konzularnih predstavništava. (Zaplata 1937, 146-147)

⁹³ O svemu je Zemaljska vlada podnijela opsežan izvještaj Zajedničkom ministarstvu finansija. Ovaj izvještaj je prosljeđen Ministarstvu vanjskih poslova. Zemaljska vlada je podnijela molbu da joj se od 1. januara 1880. pošalju svi primjerci *Reichsgesetzblatta*. Budući da je i Zajedničko ministarstvo finansija dijelilo stav Zemaljske vlade kako u postupanju s austrijskim i ugarskim državljanima treba poznavati pravne prilike Monarhije, ono se založilo kod austrijskog ministra predsjednika da se ovaj list šalje ubuduće Zemaljskoj vladi. ABiH, ZMF, 1880, br. 4711 (Zajedničko ministarstvo finansija – 1. Ministarstvo vanjskih poslova, 2. Austrijski ministar predsjednik i 3. Zemaljska vlada, 21. 7. 1880)

1. aprila trebalo se voditi zakonima koji su bili važeći u zemlji. Stečajni procesi su se trebali rješavati prema stečajnom redu iz 1868. godine. Za kaznena pitanja je trebao biti meritoran Kazneni zakon za Bosnu i Hercegovinu, ukoliko zakon iz 1852. (Monarhija) nije imao blaže odredbe.⁹⁴

Pored svega navedenog, Zemaljska vlada je od konzulata trebala preuzeti i zadatak pisanja trgovačkih izvještaja, koji su trebali biti sastavljani dvaput godišnje uz detaljan osvrt na trgovinske prilike okupiranog područja.⁹⁵

Ukidanje austrougarskih konzularnih predstavništava u Bosni i Hercegovini nakon okupacije predstavlja treći faktor vezivanja ovog područja uz Monarhiju. Jasno je da su prava suvereniteta sultana nad Bosnom i Hercegovinom bila narušena.

* * *

“...postoji hegemonija europskih ideja o Orijentu koja stalno i iznova opetuje europsku premoć nad orijentalnom zaostalosti, i koja, najčešće, ruši mogućnost da bi jedan neovisniji ili skeptičniji mislilac mogao imati drugačije gledanje na to.”⁹⁶ I zaista, povijest odnosa Zapada i Istoka se može predstaviti kao proces u kojem je Orijent uvijek i iznova bivao orijentaliziran od strane Zapadnjaka. Okcident i Orijent su predstavljani kroz dihotomije jako-slabo, racionalno-neracionalno, čedno-izopačeno, zrelo-djetinjasto, normalno-društvo. Budući da je Orijent u ovoj dihotomnoj borbi “izvukao deblji kraj”, to je za Zapadnjake značilo samo jedno: Orijent je potrebno ponovno osvojiti. Taj veliki plan osvajanja Orijenta, njegova stavljanja u podređen položaj, odvijao se na nekoliko razina. Jedna od tih razina ticala se sistema kapitulacija koje je Osmansko carstvo od 16. stoljeća sklapalo s različitim zapadnim silama te posebno značajnog pitanja konzularne jurisdikcije. Posljednja je pokazatelj da je Zapad smatrao Istok opasnim područjem, a Osmansko carstvo državom bezakonja, gdje stranci nisu mogli dobiti valjanu pravnu zaštitu. Stoga se konzularna jurisdikcija stranih sila nad njihovim podanicima koji su se nalazili na području Osmanskog carstva smatrala prijemkom

nuždom. Pri tome treba istaći da je takva praksa jako zadirala u pitanje suverenosti osmanske države.

Postojanje konzularne jurisdikcije stranih sila bilo je prisutno i na području Bosne i Hercegovine, budući da je ona bila dio Osmanskog carstva te time, makar šire gledano, i dijelom orijentalnog kulturnog kruga. Međutim, u Bosni se nakon 1878. godine desio obrnut proces, koji je forsirala nova, austrougarska uprava. Ona je, na izvjestan način, pokušavala deorijentalizirati okupirano područje. U očima “kulturne” Evrope, taj proces je mogao voditi samo u pozitivnom smjeru. Međutim, neki od pravnikâ koji su djelovali u tom periodu su s pravom isticali da su činnjeni postupci koji su direktno ugrožavali sultanov suverenitet na području Bosne i Hercegovine. Ti postupci su podrazumijevali, između ostalog, izdavanje saglasnosti da strani konzuli mogu vršiti svoju funkciju na okupiranom području, u daljoj fazi ukidanje konzularne jurisdikcije stranim konzulima u zemlji te, naposljetku, ukidanje austrougarskih konzulata na ovom području. Dakle, kako je općenito postojanje konzularne jurisdikcije stranih sila na osmanskom području zadiralo u pitanje suverenosti sultana, tako je i njegovo ukidanje na području Bosne i Hercegovine nakon 1878. godine jednako zadiralo u ta ista prava, budući da je imenovanje stranih konzula i odluku o ukidanju jurisdikcije za strane konzule trebao donijeti sam sultan. Ukoliko je odnos Monarhije spram okupiranog područja trebalo posmatrati kao onaj međunarodno-pravnog karaktera, onda bi Monarhija i dalje trebala zadržati svoje konzulate u Bosni. Kako je ona svoje konzulate ukinula, jasno je da je taj odnos izdignut na razinu državnopravnog. Time je sultanov suverenitet na okupiranom području ostao samo mrtvo slovo na papiru. U praksi je Monarhija učinila sve da Bosnu i Hercegovinu uže veže za svoje državne okvire. Evropske sile su to prećutno odobrile, iako je članom 8 Berlinskog ugovora bilo određeno da svi ugovori koji su potpisani s Portom, dakle i kapitulacije, ostaju na snazi. Prema mišljenju evropskih državnikâ tog doba, Monarhija je bila dovoljno sposobna i civilizirana da se na pravi način brine o strancima na svom teritoriju.

⁹⁴ Sammlung 1881, II, 68-69.

⁹⁵ Više o tome: Kasumović 2013. Usp. ABiH, ZMF, 1880, br. 2080 i br. 7942 (Prepiska Zajedničkog ministarstva finansija i Ministarstva vanjskih poslova)

⁹⁶ Said 1999, 21.

Zusammenfassung

Der Wirkungskreis der Konsulate in Bosnien und der Herzegowina in den ersten Jahren der österreichisch-ungarischen Okkupation

Die Konsulargerichtsbarkeit der ausländischen Mächten war auch in Bosnien und der Herzegowina präsent, da diese Länder ein Teil des Osmanischen Reiches waren und damit, zumindest weitgehend betrachtet, auch dem orientalischen Kulturkreis gehörten. Nach 1878 ereignete sich dennoch ein umgekehrter Prozess, erzwungen von der neuen österreichisch-ungarischen Verwaltung. In Augen des "kulturellen" Europas könnte dieser Prozess nur in die positive Richtung führen. Allerdings betonten einige Juristen die in dieser Periode tätig waren mit Recht, dass damals Handlungen gemacht wurden die die Souveränität des Sultans in Bosnien und der Herzegowina auf direkte Weise gefährdeten. Solche Handlungen waren, unter anderen, die Ausstellung der Übereinstimmung dass ausländische Konsuln ihre Funktion auf dem okkupierten Gebieten ausüben können, dann folgte die Abschaffung der Konsulargerichtsbarkeit der ausländischen Konsuln und schließlich auch des österreichisch-ungarischen Konsulat. Die Existenz der Konsulargerichtsbarkeit der ausländischen Kräfte auf dem osmanischen Gebiet drang generell die Frage des Souveränität des Sultans ein, weil nach dem Jahr 1878 die Ernennung der ausländischen Konsuln und die Entscheidung über die Abschaffung der Konsulargerichtsbarkeit für die ausländische Konsuln immerhin nur von dem Sultan getroffen werden konnte. Betrachtet man die Einstellung der Monarchie gegenüber den okkupierten Gebieten als jene des international-rechtlichen Charakters, dann sollte die Monarchie weiterhin ihre Konsuln in Bosnien und der Herzegowina beibehalten. Da die Monarchie aber ihre Konsulate abgeschafft hat, ist es klar dass diese Einstellung auf eine staatsrechtliche Ebene erhoben wurde. Sultans Souveränität auf dem okkupierten Gebieten blieb nur noch ein toter Buchstabe auf dem Papier. In der Praxis hat die Monarchie alles getan um Bosnien und die Herzegowina enger in ihren Staatsrahmen einzubeziehen. Die europäischen Mächte bewilligten dies stillschweigend, obwohl nach dem Artikel 8 des Berliner-Vertrages alle Verträge die mit der Pforte unterschrieben wurden weiterhin ihre Wirksamkeit behalten. Nach der Meinung der damaligen europäischen Staatmänner war die Monarchie fähig und zivilisiert genug sich auf die richtige Weise für die Ausländer auf ihrem Territorium zu sorgen.

Izvori

Neobjavljeni

Arhiv Bosne i Hercegovine: Zajedničko ministarstvo finansija, opći spisi / Zemaljska vlada, opći spisi
Historijski arhiv Sarajevo: Gradsko poglavarstvo

Objavljeni

Sammlung der für Bosnien und die Hercegovina erlassenen Gesetze, Verordnungen und Normalweisungen, 1878-1880, II Band, Kaiserlich-königlichen Hof- und Staatsdruckerei, Wien 1881.
Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu – 1881, Sarajevo 1906.
Verordnungsblatt für den Dienstbereich des k. k. Finanzministeriums für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder, Nr. 16, Wien 1880.
Kreševljaković, H. / Mitrović, P. 1958, Izvještaji italijanskog konzulata u Sarajevu (1863-1870), Naučno društvo NR BiH, Sarajevo 1958.

Literatura

Agstner, R. 2010, Zur Geschichte der österreichischen (österreichisch-ungarischen) Konsulate in der Türkei 1718-1918, u: Österreich in Istanbul. K. (u.) k. Präsenz im Osmanischen Reich, ur. R. Agstner / E. Samsinger, Lit, Wien-Berlin 2010, 137-175.
Aydın, Â. M. 2004, Pravo kod Osmanlija, u: Historija osmanske države i civilizacije, ur. E. İhsanoğlu, IRCICA / Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2004, 515-585.
Berridge, G. R. 2009, British Diplomacy in Turkey: 1583. to the Present (A study in the evolution of the resident embassy), Martinus Nijhoff Publishers, Leiden 2009.
Boogert, M. H. van den 2005, The Capitulations and the Ottoman legal system, Brill, Leiden-Boston 2005.
Braude, B. / Lewis, B. 2009, Kršćani i Jevreji u Osmanskoj carevini. Funkcioniranje jednog pluralnog društva, CNS, Sarajevo 2009.
Classen, L. 2004, Der völkerrechtliche Status von Bosnie-Herzegowina nach dem Berliner Vertrag vom 13. 7. 1878, Peter Lang, Frankfurt am Main 2004.
Čaušević, H. 1945, Pravni položaj Bosne i Hercegovine pod Turskom i Austro-Ugarskom, Kalendar Narodna uzdanica, XIII, 1945, 124-139.
Eichler, E. 1889, Das Justizwesen Bosniens und der Hercegovina, Wien 1889.

- Faroghi, S.* 2004, *The Venetian in the Ottoman Empire 1600-30*, u: *The Ottoman Empire and the World-Economy* (ed. Huri), ed. H. İslamoğlu-İnan, Cambridge University Press 2004.
- Gašparović, L.* 2009, *Osnove sustava kapitulacija kao međunarodnih ugovora sui generis u Osmanskom carstvu (XVI.-XVIII. st.)*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, br. 4, Zagreb 2009, 679-716.
- Geršić, G.* 1893, *Pogled na međunarodni i državopravni položaj Bosne i Hercegovine i ostrva Kipra prema naučnim ocenama pretstavnika današnje međunarodno-pravne teorije*, Srpska kraljevska akademija, XXXVII, Beograd 1893.
- Goldinger, W.* 1975, *Die Zentralverwaltung in Cisleithanien. Die zivile gemeinsame Zentralverwaltung*, u: *Die Habsburger Monarchie, Band II-Verwaltung und Rechtswesen*, ÖAW, Wien 1975, 100-190.
- Grandits, H.* 2008, *Herrschaft und Loyalität in der spätosmanischen Gesellschaft. Das Beispiel der multikonfessionellen Herzegowina*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 2008.
- Herkalović, T.* 1906, *Vorgeschichte der Occupation Bosniens und der Herzegovina*, Zagreb 1906.
- Imamović, M.* 1976, *Pravni položaj i unutrašnjopolitički razvitak BiH od 1878-1914*, Svjetlost, Sarajevo 1976.
- İnalçik, H.* 2003, *Periods in Ottoman History, State, Society, Economy*, u: *Ottoman Civilization*, 1, ed. Halil İnalçik, Günsel Renda, 2003, 30-235.
- İpşirli, M.* 2004, *Osmansko državno uređenje*, U: *Historija osmanske države i civilizacije*, ur. E. İhsanoğlu, IRCICA / Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo 2004.
- Jacobovits, 1865*, *Die Consulate als Gerichtsbarkeiten im osmanischen Reiche*, Braumüller, Wien 1865.
- Kammerhofer, L.* 1996, *Das Konsularwesen der Habsburgermonarchie (1752-1918). Ein Ueberblick mit Schwerpunkt auf Suedosteuropa*, u: *Der Weg führt über Österreich: Zur Geschichte des Verkehrs- und Nachrichtenwesens von und nach Südosteuropa (18. Jahrhundert bis zur Gegenwart)*, ed. H. Heppner, Böhlau, Wien 1996, 7-35.
- Kapidžić, H.* 1963, *Sarajevo u augustu 1878 – Izvještaj kraljevskog engleskog konzula njegovoj vladi, Prilozi za proučavanje istorije Sarajeva*, I, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1963, 117-133.
- Kaser, K.* 2011, *Balkan und Naher Osten-Einführung in eine gemeinsame Geschichte*, Böhlau Verlag, Wien-Köln-Weimar 2011.
- Kasumović, A.* 2013, *Trgovina u Bosni i Hercegovini u svjetlu austrougarske zakonske regulative (1878-1914)*, Doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 11. 6. 2013.
- Klaić, B.* 1968, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica*, Zora, Zagreb 1968.
- Kraljačić, T.* 1987, *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini 1882-1903*, Veselin Masleša, Sarajevo 1987.
- Kruševac, T.* 1960, *Sarajevo pod austro-ugarskom upravom 1878-1918*, Muzej grada Sarajeva, Sarajevo 1960.
- Lang, H.* 1932, *Das Konsul als Richter der freiwilligen Gerichtsbarkeit*, Noske, Leipzig 1932.
- Lingg, E.* 1890, *Die staatsrechtliche Stellung Bosniens und der Herzegowina (Ein Beitrag zur Kritik der Lehre von den Staatenverbindungen)*, Archiv für öffentliches Recht-Fünfter Band. Herausgegeben von Dr. Paul Laband, Freiburg 1890.
- Lippmann, C.* 1898, *Die Konsularjurisdiction im Orient. Ihre historische Entwicklung von den fruehesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Leipzig 1898.
- Lopičić, Đ. N.* 2006, *Studije i ogledi o konzularnim odnosima*, Beograd 2006.
- Madžar, B.* 1979, *Prikaz otpora austrougarskoj okupaciji 1878. u izvještajima njemačkog konzula*, u: *Naučni skup Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, ANUBiH, Sarajevo 1979.
- Malffati di Monte Tretto, J.* 1879, *Handbuch des österreichisch-ungarischen Consularwesens mit einer Sammlung von Normalien und einem Anhang über die Stellung der fremden Consular-Functionäre in Österreich-Ungarn, nach amtlichen Quellen*, W. Braumüller, Wien 1879.
- Martens, F.* 1874, *Das Consularwesen und die Consularjurisdiction im Orient*, Berlin 1874.
- Matsch, E.* 1986, *Der auswärtige Dienst von Österreich (-Ungarn) 1720-1920*, Böhlau, Wien-Köln-Graz 1986.
- McGowan, B.* 1981, *Economic Life in Ottoman Europe (Taxation, Trade and Struggle for Land 1600-1800)*, Cambridge University Press, 1981.
- New Redhouse Turkish-english Dictionary*, L-Z, Istanbul 1968.
- Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda*, tom 4, Zagreb 1978.
- Petrović, R.* 1987, *Prvi diplomatski kontakti između Bosne i Hercegovine i Kraljevine Italije, Godišnjak Društva istoričara, XXXVIII*, Sarajevo 1987.
- Piskur, J.* 1862, *Oesterreichs Consularwesen*, Wien 1862.
- Radušić, E.* 2011, *Uspostavljanje austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini prema izvještajima konzulata u Sarajevu*, u: *Bosna i Hercegovina u okviru Austro-Ugarske 1878-1918*, Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo 2011, 33-55.
- Radušić, E.* 2013, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici 1857-1878. – Od branitelja i zaštitnika do tužioca i sudije*, Institut za istoriju Sarajevo, Sarajevo 2013.
- Rill, G.* 1977, *Zur Geschichte der österreichischen Konsular-Gerichtsbarkeit in Bosnien*, Mitteilun-

gen des Österreichischen Staatsarchiv, Band 30, Wien 1977.

Said, E. W. 1999, Orijentalizam, Svjetlost, Sarajevo 1999.

Šamić, M. 1971, Otvaranje francuskog konzulata 1853. godine i boravak prvog konzula Eduarda Vjeta u Sarajevu, Radovi Filozofskog fakulteta, VI, 1970-1971, Sarajevo 1971, 473-479.

Šehić, Z. 2013, U mojoj Bosni (Povodom stogodišnjice posjete cara Franje Josipa I Bosni i Hercegovini od

30. maja do 4. juna 1910), Dobra knjiga, Sarajevo 2013.

Tepić, I. 1988, Bosna i Hercegovina u ruskim izvorima (1856-1878), Veselin Masleša, Sarajevo 1988.

Vejnstejn, Ž. 2002, Carstvo na vrhuncu moći – XVI vek, u: Istorija osmanskog carstva, ur. R. Mantran, Clio, Beograd 2002, 189-251.

Zaplata, R. 1937, Strani konzuli u Bosni i Hercegovini za turske vlade, Kalendar Gajret, Sarajevo 1937.

